

Turški križ nad Podbrdom

Katja Mohorič Bonča

*V spomin prigodbe téle je znamenje vsekano,
Podobno križu v steno pod Robom nad potjo;
Kmet "turški križ" mu pravi, in prosi mem grede,
Da bi enake sile ne blo več v kraje té.¹*

(Zadnja kitica pesmi Turški križ, ki jo je po ljudski povesti
v Slovenskem glasniku leta 1861 objavil Franc Svetličič)

V kamnito steno vklesan turški križ nad Podbrdom, 2010. Foto: Igor Mohorič Bonča

Nad Podbrdom je v kamnito steno nad domačijo pri Ruscu vklesan križ. Tam je baje že stoletja in ljudje ga poznajo pod imenom "turški križ". Mimo križa je nekdanj vodila ozka strma pot, mulatjera, iz Podbrda na Petrovo Brdo. V 19. stoletju so predvsem zaradi potreb gradnje železnice zgradili položnejšo in širšo cesto na Petrovo Brdo. Ta cesta v Podbrdu pri cerkvi zavije v grapo potoka Bače in se nato vije po pobočju Kupa do Petrovega Brda. Domačini iz Baške grape ji pravijo "pot čez Avo". V tridesetih letih 20. stoletja pa je italijanska vojska zgradila cesto, ki jo uporabljamo danes, če se peljemo iz Podbrda na Petrovo Brdo (ali obratno). V škarpo ob cesti je vzdana plošča z letnico 1938. Ta cesta poteka po pobočju, kjer poteka tudi "pot čez turški križ".

"Poti čez turški križ", kot jo imenujejo domačini, sedaj ne uporabljajo več. Večinoma je zaraščena, le na določenih delih je še lepo vidna. Ohranjen je odsek od turškega križa proti Petrovemu Brdu, kjer je pot vklesana v skalo.

Fotografija dela poti. Foto: Katja Mohorič Bonča

Kako je torej s turškim križem, ki je stari poti dal ime? V ljudskem spominu se je ohranilo več razlag nastanka tega križa. V vseh nastopajo Turki, ki so v 15. stoletju vdrali v naše dežele in med ljudmi povzročali nemir, strah in tragedije. Vendar so med različico iz Selške doline in tistimi iz Baške grape pomembne razlike. Uporaba ednine je namerna, kajti v Selški dolini sem (do sedaj) zasedila zgolj eno, v Baški grapi pa več različic. Ko sem ljudi v Selški dolini spraševala po turškem križu nad Podbrdom, so ali na kratko obnovili zgodbo, kot jo je zapisal in leta 1910 objavil Janez Evangelist Krek, ali pa so mi enostavno predlagali, naj pogledam v Loške razglede, kjer je o turškem križu pisal Ciril Zupanc. Na podlagi pogovorov z ljudmi in po pregledanih virih o tej temi sklepam, da je med ljudmi bolj ali manj živa ta različica in da je avtorstvo Janeza Evangelista Kreka pri tej zgodbi precejšnje. Na drugi strani pa sem v Baški grapi naletela na več zgodb, ki živijo med ljudmi. Več ljudskega je v teh zgodbah. Med seboj se razlikujejo. In kljub temu, da so nekatere od teh različic objavljene v knjigi povedk Zlati Bogatin urednika Janeza Dolenca, me sogovorniki niso usmerili na ta vir.

Bistvena razlika med selško in baškimi razlagami je v kompleksnosti zgodbe. Na selški strani v zgodbi zasledimo dramski trikotnik z zasnovo, zapletom, vrhom, razpletom in razsnovo. V njej nastopa veliko število oseb, protagonisti nosijo imena, kraji dogodkov so natančno locirani. Na drugi strani pa gre pri različicah iz Baške grape za preproste pripovedi, za različne krajše razlage in pojasnila o nastanku križa. Kraj dogajanja je tudi pri teh povedkah določen.

O turškem križu v Selški dolini

Selško različico je v Loških razgledih 17 leta 1970 zapisal Ciril Zupanc. Čeprav gre po letu izida za novejši prispevek, ga zaradi povednosti omenjam na prvem mestu. Vsebina zgodbe, kakor je poznana na selški strani, pravi, da so nekoč iz Baške grape čez

Petrovo Brdo na Češnjico v Železnikih vdrli Turki. Izropali so vas in pobili ljudi. Vas so požgali in s seboj odpeljali šestletnega dečka Jožka. Njegova oče in sestra ter teta so se rešili in se preselili v samotni kraj višje ob Selški Sori. Ker so prišli iz doline, so dobili ime Dolinarji (sedaj ta domačija pri Dolinarju spada k vasi Davča). Čez dvajset let so se Turki ponovno vrnili v Baško grapo. Ljudje iz Baške grape in zgornjega dela Selške doline so zaradi obrambe Selške doline pred Turki prostor nad Podbrdom tik pod Petrovim Brdom, kjer je navpična kamnita stena, uredili v šance – past iz kamenja in hlodov. Ko so se Turki približali, so naleteli na močan odpor domačinov. V boju je bilo nekaj Turkov ubitih, nekaj ranjenih, nekaj pa se jih je umaknilo. Med ranjenimi je bil tudi Juzuf. Po vtetoviranem znamenju na roki so v njem prepoznali ugrabljenega dečka Jožka. V spomin na rešitev in osvoboditev iz islamske vere je Jožek v steno, kjer je bil ranjen in obenem rešen, vklesal križ. Vrnil se je v rojstni kraj na Češnjico in obnovil dom. Ime hiše, pri Turku, se je ohranilo do današnjih dni.

Leta 1861 je v Slovenskem glasniku izšla pesem Turški križ, ki jo je po ljudskih motivih zložil France Svetličič.² V šestih kiticah je opisal čas turških vpadov. Turki so se iz Soške doline prek Baške grape usmerili v Selško dolino. Pod Petrovim Brdom so naleteli na upor domačinov. Turška vojska je bila tam poražena in vklesani križ v steni je opomin in spomin na ta strašni in obenem junaški dogodek.

Leta 1910 je Janez Evangelist Krek v knjižni obliki izdal igri Turški križ in Tri sestre. Knjigo je založilo Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Selcih, posvetil jo je prijatelju Ignaciju Semenu iz Selc.³ Prvo dejanje igre Turški križ se dogaja v Davči, drugo v Podbrdu, tretje v Selcih in četrto na Petrovem Brdu. Zgodba je zelo podobna tisti, ki jo je v Loških razgledih zapisal Ciril Zupanc, le da je v Krekovi igri v ospredju lik odločne, pogumne in neustrašne Uršule, Jožkove sestre, ki prevzame vodstvo pri pripravi obrambe pred Turki. Ko postane jasno, da je Juzuf pravzaprav ugrabljeni Jožek, sledi zadnji dialog, ki govori o vklesanem križu.

*Uršula: Na tej skali se je odločila naša zmaga, do-
tod so poizkusili Turki na poti v našo doli-
no. Ta skala se bo pomnila, dokler bo živel
naš rod.*

Pavel: Vdolbimo križ za znamenje naše zmage!

Vsi: Križ, da križ –

*Juzuf: Dajte mi kladivo. Naj bo ta križ prvi, ki ga
zopet naredim po dolgih nesrečnih letih.*⁴

Že Ciril Zupanc se v članku sprašuje o virih, ki bi bili lahko osnova Krekovemu besedilu. Najverjetneje je bila osnova ljudsko izročilo o Turkih, ki pa v Selški dolini ni tako bogato kot v Baški grapi. Le sem in tja kakšna bežna omemba Turkov daje vtis, da so nekdanj vdirali tudi v kraje v Selški dolini. Andrej Demšar s Studena je povedal, da je njegova mama pripovedovala, da so "na Koširjovš" (od Blegoša proti Primorski) pokopani trije Turki. Zakaj ni bili pokopani tam, ni vedel.⁵ Drugih omemb prisotnosti Turkov v naših krajih, razen tistih v članku Cirila Zupanca, nisem zasledila.

O turškem križu, kot pripovedujejo v Baški grapi

Med ljudmi v Baški grapi so ohranjene in žive nekoliko drugačne variante nastanka tega križa. Ena mi je znana že iz otroštva. Povedal mi jo je Valter Bonča, njemu pa njegova mama Jožica Bonča. Tu jo zapisujem, kakor mi je ostala v spominu. Izvidnica turške vojske je prišla po Baški grapi, ropala, požigala vasi in iskala poti proti Selški dolini. V Baški grapi so Turki naleteli na veliko revščino, na prostoru nad Podbrdom proti Petrovem Brdu pa na močan odpor domačinov. Utrpeli so velike izgube. Zaprisedli so, da se v te kraje ne vrnejo več, ker se zaradi revščine ne spleča. Turek je kot zagotovilo, da v te kraje ne bo več stopila turška noga, v skalo vklesal križ.⁶

Marjan Nagode, gospodar domačije, kjer se nahaja turški križ, je povedal: Turki so prišli po poti do prostora, kjer je danes turški križ. Tam so jih prič-

kali domačini in zvalili nanje hlode in kamenje. Veliko Turkov je umrlo, neki janičar pa je v skalo vklesal križ z zaobljubo, da se v te kraje ne bodo več vrnili. Ta janičar naj bi bil soriški deček, ki so ga ugrabili Turki.⁷

V knjigi Zlati Bogatin urednika Janeza Dolenca, ki je izšla v zbirki Glasovi leta 1992, so zbrane folklorne pripovedi s Tolminskega in kar nekaj se jih nanaša na čase, ko so se v teh krajih mudili Turki. Po izročilu naj bi bilo na tolminskem koncu v kamnite stene vklesanih več turških križev. Vsak križ ima

svojo zgodbo, ki je nastala v domišljiji ljudi, živečih v bližini. Tako naj bi bili podobni turški križi tudi v Podselu in na Bukovem. O križu nad Podbrdom v tej knjigi govori ena povedka.⁸ Pravi, da so Turki tudi v Podbrdu pobirali fante za janičarje. Enkrat so ponovno prišli v Podbrdo. Turki so ropali in pobijali in ubili so tudi neko mater in hčer. Mlad turški komandant je na vratu ubite ženske zagledal verižico in jo prepoznal. Spoznal je, da je ubil svojo mamo.⁹ Bil je pretresen in ob odhodu je nad Podbrdom v živo skalo vklesal križ.

Notranja naslovnica knjige Turški križ avtorja Janeza Evangelista Kreka, izdane leta 1910.
Foto: Katja Mohorič Bonča

V knjigi Zlati Bogatin je zapisanih še pet¹⁰ povedk, ki govorijo o turških vpadih po Baški grapi in Soški dolini. Kljub temu, da ne govorijo o turškem križu nad Podbrdom, pa so dragocene pri obravnavi te teme predvsem zato, ker pričajo o bogatem ljudskem izročilu, ki se je spletlo okoli turških vpadov po Baški grapi.

Kamniti križi kot mejna znamenja

Mogočo razlago nastanka turškega križa v Baški grapi kot mejnega znamenja ponudi tudi članek Mejna znamenja na Severnem Primorskem.¹¹ Avtor Edo Kozorog je v prispevku opisal nastanek gozdarskih in nekaterih drugih kamnitih znamenj, ki so nastajala na Severnem Primorskem od 18. stoletja do danes. V tem času je nastalo okoli 8.800 kamnitih gozdarskih znamenj (samostojni mejniki in znamenja, vklesana v skalo). Znamenja so bila na vidnih in markantnih mestih (ob prometnicah).

V glavnem pričajo o izmerah na terenu in o mejah med fevdi, deželami, državami ... Dokaza, da bi bil turški križ, o katerem je govora v tem članku, tudi mejno znamenje, nam ta članek ne da. Nasprotno, avtor se ravno pri omembi tega križa nasloni na ljudsko izročilo nastanka. Pravi, da je "mnogokrat zabrisana meja med (spominskimi) znamenji in mejniki. Naj kot primer zopet navedemo znamenje Turške križe v Baški grapi in pri Selskih tasah, ki jih lahko obravnavamo kot mejnik, do koder so še upadali Turki, ali spominsko (opozorilno) obeležje na dogodek, ko so domačini pokončali del turške vojske s kamenjem."¹²

Turški križ nad Podbrdom se sicer nahaja na primorski strani, vendar selška zgodba o nastanku tega križa z njim pomembno poveže prebivalce Selške doline. Glede na razpoložljive vire se zdi, da je ljudski spomin na čase turških vpadov na selški strani manj živ kot v Baški grapi. Zakaj? Morda so se ti dogodki izbrisali iz ljudskega spomina. Morda turških vpadov na selško stran sploh ni bilo. Morda pa leži razlog povsem drugje, kdo ve.

Opombe:

¹ Svetličič, 1861, str. 53.

² Franc Svetličič (1814–1881), pesnik, duhovnik. Do leta 1863 je bil župnik v Sorici, zato je poznal ljudsko izročilo teh krajev.

³ Leta 1997 so člani Kulturnega društva dr. Janez Evangelist Krek Selca po tem besedilu pripravili igro na prostem Turški križ, ki so jo uprizorili v Selcih.

⁴ Krek, Janez Evangelist, 1910, str. 56.

⁵ Informator Andrej Demšar, Železniki, 26. 6. 2014.

⁶ Informator Valter Bonča, zapisala Katja Mohorič Bonča.

⁷ Informator Marjan Nagode, Podbrdo, 23. 2. 2014.

⁸ Zlati Bogatin, povedka 102, str. 138.

⁹ Kot so pri selški varianti prepoznali Jožka po vtetoviranem znamenju, tako je v tej različici janičar po verižici prepoznal svojo mamo.

¹⁰ Povedke, ki govorijo o turških vpadih: Turški križ pri Podselu, 95, Turki na Bukovem, 103, Turkom se udre v Žrelu, 104, Turški križ pod Štefičkom, 105, Od kdaj ime Hudajužna, 112.

¹¹ Kozorog, Edo, http://www.zgs.si/fileadmin/zgs/main/img/OE/01To/Mejna_znamenja.pdf, internetni vir, 5. 6. 2014.

¹² Kozorog, Edo, http://www.zgs.si/fileadmin/zgs/main/img/OE/01To/Mejna_znamenja.pdf, internetni vir, 5. 6. 2014.

Viri in literatura:

Dolenc, Janez, Zlati Bogatin: *tolminske povedke*, 1992, zbirka Glasovi, knjiga 4, Kmečki glas, Ljubljana.

Kozorog, Edo, *Mejna znamenja na severnem Primorskem*, internetni vir: http://www.zgs.si/fileadmin/zgs/main/img/OE/01To/Mejna_znamenja.pdf, 5. 6. 2014.

Krek, Janez Evangelist, *Turški križ, Tri sestre*, 1910, Katoliško slovensko izobraževalno društvo, Selca, tisk Katoliške knjigarne.

Svetličič, Franc, *Turški križ, v: Slovenski glasnik. Lepoznansko-podučen list*, 1. 5. 1861, letnik 4, številka 11, str. 53, Celovec.

Štibelj, Klemen, *Kulturno društvo dr. Janez Evangelist Krek Selca*, Loški razgledi, 1999, letnik 46, str. 437–442, MD Škofja Loka, Škofja Loka.

Več avtorjev, *Krekov teden v Selcih*, Loški razgledi 1997, letnik 44, str. 240–250, MD Škofja Loka, Škofja Loka.

Zupanc, Ciril, *Turški križ nad Podbrdom (Ob petstoletnici)*, Loški razgledi, 1970, letnik 17, str. 73–79, MD Škofja Loka, Škofja Loka.

Informatorji:

Valter Bonča, Železniki.

Andrej Demšar, Železniki, 26. 6. 2014.

Tončka Galjot, Železniki, 24. 4. 2013.

Marjan Nagode, Podbrdo, 23. 2. 2011.